

Foucaultova teorija moći

Ilišević, Krunoslav Josip

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:311229>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-25**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Filozofije

Krunoslav Josip Ilišević

Foucaultova teorija moći

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Krunoslav Josip Ilišević

Foucaultova teorija moći

Završni rad

Humanističke znanosti, filozofija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Senković

Osijek, 2017.

SAŽETAK

Michel Foucault francuski je mislilac koji je posvetio velik dio svoje misli tematiziranju odnosa u društvu. Ovo se naročito odnosi na pojam moći, kojem je posvetio velik dio svog opusa. Foucaultu je moć pojam koji je teško definirati, ali je gotovo sveprisutan. Od sedamnaestog stoljeća sve do danas, moć se najviše očituje putem discipline i kontrole, a da bi se to postiglo, potreban je diskurs koji će čovjekovo ponašanje usmjeriti tim putem. Foucault ga pronalazi u diskursu o seksualnosti, koji čovjeka otvara prema svijetu na način da njegovo najiskonskije pripovijeda svijetu na način ispovijedi u crkvi ili medicinskih priznanja psihijatru. Tako je moguće krojiti odnose u društvu u svrhu samo-očuvanja i kontrole. Moć je za Foucaulta prisutna u samom organizmu koji se naziva društvom, i nemoguće ju je izbjeći, a još manje uhvatiti i definirati.

KLJUČNE RIJEČI: Foucault, moć, seksualnost, čovjek

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FOUCAULTOV POJAM MOĆI	2
3. ZNANJE I MOĆ	4
3.1. VOLJA ZA ZNANJEM.....	4
3.1.1. <i>Diskurs o seksualnosti</i>	4
3.1.2. <i>Iluzija o represiji</i>	5
3.1.3. <i>Poznanstvenjenje seksualnosti</i>	8
3.1.4. <i>Seksualnost kao mehanizam</i>	10
3.1.5. <i>Moć, život, smrt</i>	12
3.2. POREDAK DISKURSA.....	14
3.3. MIKROFIZIKA MOĆI	15
4. ZAKLJUČAK	17
5. POPIS LITERATURE	18

1. Uvod

U današnje doba moć ima izrazito politički prizvuk. Biti moćan znači biti u stanju nekoga natjerati da radi nešto što ne želi zbog želje drugoga, odnosno podčiniti ga svome htijenju. Ipak, prema Foucaultu, ovo je vrlo uskogrudno shvaćanje moći, ali to je i očekivano jer su odnosi moći dugo bili takvi da se u to može povjerovati. Pravi značaj moći ostaje značajno zakamufliran, a ona se iskazuje kroz pojmove koji su nam ujedno i najbliži, ali i najstraniji. U ovom slučaju, za Foucaulta to je diskurs o seksualnosti kojeg će problematizirati tematizirajući ga kroz razne povijesne kontekste da bi točno utvrdio kako i zašto diskurs o seksualnosti navodno dominira našim životom. Stoga, možemo ustvrditi da Foucault u svom djelu nudi izuzetnu metodologiju, često nudeći sljedeće komponente istraživanja:

- a) povijesni kontekst i primjer
- b) detaljno objašnjenje problematike koje vodi do c)
- c) problematizacija implikacija koje proizlaze iz b)

U ovom radu tematizirat ću Foucaultove stavove o seksualnosti i moći i tako izvući implikacije koje njegova razmišljanja o moći nude, za što ću koristiti knjigu *Znanje i moć* kao primarnu literaturu kao i drugu relevantnu sekundarnu literaturu. Svrha rada jest prezentirati Foucaultovu teoriju moći koju on problematizira putem diskursa o seksualnosti čime moć približava čovjeku.

2. Foucaultov pojam moći

Michel Foucault jedan je od najpoznatijih filozofskih pisaca novijeg doba. O njegovom značaju kako u vrijeme njegovog stvaranja tako i danas saznajemo u uvodu njemu posvećene hrestomatije čiji su autori Dušan Marinković i Pavle Milenković, a u kojem tvrde da čak i dva desetljeća nakon njegove smrti Foucaultov opus i dalje spaja pisce s različitim disciplinarnim pozadinama poput filozofije, povijesti, sociologije, psihijatrije, prava, književnosti, antropologije.¹ Foucaultova misao također je, prema Milenkoviću i Marinkoviću, izrazito sveobuhvatna te se Foucaultovu misao može smatrati i Nietzscheanskom, Heideggerskom, povijesnom, arheološkom, poststrukturalističkom i tako dalje.² Prema Radi Kalanju, ono što Foucaulta nadalje razdvaja od njegovih suvremenika, a bio je član zavidnog kruga mislilaca strukturalista poput Levi Straussa, Lacana i Althussera, »jest njegovo specifično i po mnogo čemu originalno poimanje moći«.³ Kalanj ističe da je, po samom Foucaultu, ono »proizvod izučavanja različitih modaliteta subjektivacije ljudskog bića u našoj kulturi«⁴, te kao rezultat nudi tri sveska *Povijesti Seksualnosti* nastala u razdoblju od 1975. do 1984.⁵ U pojmovniku ponuđenom pri kraju *Hrestomatije*, Lois Shawver definira Foucaultov pojam moći ovako: »Moć se implicitno ispoljava u načinu konverzacije (odnosno diskursa), i često se ispoljava osporavanjem sopstvene istine, ili pomoću mitova koji pogrešno predstavljaju izvore moći i upućuju na manje moćne izvore«.⁶ Dakle, Foucault smatra da je moguće usmjeriti razgovor na takav način da u užem kontekstu mijenjamo ljudsko mišljenje a u širem kontekstu kontroliramo sveukupnu ljudsku populaciju. Shawver daje primjer ljudske seksualnosti, o kojoj je Foucault mnogo pisao, i tvrdi da postoji mit o seksualnoj potisnutosti čovjeka od strane društva, ali da je manje takvog potiskivanja nego naše perverzifikacije samog osjećaja stida od raznoraznih neprimjerenih misli.⁷ Nadalje, Foucault koristi i termin »znanja« a korišten u vezi s moći, on, prema Shawveru, implicira »znanje kako se može uticati na ljudsko ponašanje« te se »zasniva na tehnikama društvenog inženjeringa, obrazovanja i slično«.⁸ Dakle, znanje je sposobnost upravljanja mitovima koji društvo tjeraju u određeni kolosijek. Shawver još nudi i razlikovanje takozvane »pozitivne moći« i »negativne moći«. Prva »inspiriše i rešava određene probleme,

¹ Pavle Milenković i Dušan Marinković, »Uvod«, u: *Mišel Fuko, 1926 – 1984 – 2004, Hrestomatija*, priredili: Pavle Milenković i Dušan Marinković (Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 2005), str. 7-10, na str. 7.

² Isto, str. 8.

³ Rade Kalanj, »Michel Foucault i problem moći«, *Revija za sociologiju*, 24 (1-2), str. 77-85, na str. 77.

⁴ Isto.

⁵ Isto, na str. 78.

⁶ Lois Shawver, »Pojmovnik«, u: *Mišel Fuko, 1926 – 1984 – 2004, Hrestomatija*, priredili: Pavle Milenković i Dušan Marinković (Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 2005), str. 291-299, na str. 295.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

omogućuje nešto i koristi nekome«⁹, a potomja »nešto zabranjuje i time osnažuje zakon«.¹⁰ Ovim moćima suprotstavlja se otpor, koji je ujedno i sastavni dio odnosa moći.¹¹

Dakle, Foucaultov pojam moći čini se kao da je nemoguće enciklopedijski definirati. No, Kalanj sugerira da je takva i namjera – budući da Foucault kritizira durkheimovsku sociologiju i pravni formalizam, koji pokušavaju moć smjestiti u objektivirane okvire, dok se Foucault želi koncentrirati na ono zbilja važno, a to je »provedba, izvršenje moći«.¹² Foucault sveprisutnost moći u društvu prikazuje mikrofizički, te ju naziva »krvotokom zbilje«.¹³

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, str. 296.

¹² Kalanj, »Michel Foucault i problem moći«, str. 78.

¹³ Isto.

3. Znanje i moć

Knjiga *Znanje i moć* kompendij je tekstova priređen od strane Rade Kalanja i Hotimira Burgera. Sastoji se od dva velika dijela, a to su spisi »Volja za znanjem« te »Poredak diskursa i mikrofizika moći«. U Zemanovoj recenziji ovog djela, doznajemo da »spisi obuhvaćeni ovim izborom spadaju u Foucaultovu drugu fazu, tj. u razdoblje u kojemu svoju osnovnu teorijsku preokupaciju nalazi u tematiziranju fenomena moći«. ¹⁴ Većinu rada posvetit ću tematiziranju prvog dijela ove knjige te ću izložiti najvažnije ideje iz drugog dijela knjige.

3.1. Volja za znanjem

Spis »Volja za znanjem« sastoji se od pet poglavlja u kojima ću prezentirati najvažnije Foucaultove ideje o diskursu seksualnosti i utjecaju koji moć ima na njega.

3.1.1. Diskurs o seksualnosti

Poglavlje naslovljeno »Mi Viktorijanci« Foucault počinje eksplikacijom o viktorijanstvu današnjeg društva, odnosno tematizira nužno portretiranje simbola čednosti na kormilu našeg svjetskog plovila kojim se probijamo kroz džunglu života. ¹⁵ Ljudska seksualnost, po Foucaultu, stavljena je u kutiju koja se ne otvara osim ako je u pitanju reprodukcija koja je opet poželjna samo jer drugog načina za produženje vrste nema. ¹⁶ Ironizirajući, moglo bi se reći da smo toliko uznapređovali na genetskoj i evolucijskoj skali, a društvo bi htjelo da se vratimo na stupanj amebe, koja reprodukciju vrši na vrlo »čist« način, samoreplikacijom. Za seksualnost Foucault mjesta vidi samo u javnim kućama te bolnici. ¹⁷ Postavlja se pitanje zašto je tomu tako. Foucault pronalazi potencijalni odgovor u represiji te uviđa vladajuće mišljenje o njoj: »ako je represija, od klasičnog doba, zaista bila temeljni način povezanosti između moći, znanja i seksualnosti, tada se od nje možemo otrgnuti samo uz znatnu cijenu«, pritom misleći na totalnu revoluciju načina mišljenja a s time i načina života. ¹⁸ Vezano uz već spomenut problem seksa i reprodukcije, Foucault se pita imamo li mi kao ljudi uopće pravo trošiti svoju velebno nam danu energiju na nešto što nema utilitarni ishod, na nešto što rasipa potencijalnu radnu snagu? ¹⁹ Ovo je zanimljivo pitanje u suvremenom kontekstu, gdje je utilitarnost važnija no ikad. Može li jedan

¹⁴ Zdenko Zeman, »Michel Foucault, Znanje i moć«, *Revija za sociologiju*, 26 (3-4), str. 249-253, na str. 249.

¹⁵ Michel Foucault, »Volja za znanjem«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 5-111, na str. 7.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto, str. 8.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, str. 9.

radnik biti efikasan ukoliko se osjeća da mu je uskraćen dio njega u vidu represije spram seksualnosti, odnosno je li radnik još uvijek radnik ako mu rad nije ono primarno što ga određuje nego je to nešto »prljavo« poput seksualnosti. Foucault ne daje jasan odgovor, ali ustvrđuje da je sam govor o seksualnosti ono što uzdrma represivan sistem spram nje i »anticipira buduću slobodu«. ²⁰ Dakle, govor o seksu postavlja nas u poziciju nekoga tko se bori za svoje pravo da bude seksualan i ruši sve prepreke pred sobom. Međutim, Foucault ne staje ovdje. Otkriva svoju pravu misao, a to je ova: »Kojim smo zavojitim putem dospjeli dotle da tvrdimo kako je seks negiran, da uporno pokazujemo kako ga skrivamo, da govorimo kako ga prešućujemo, i to tako što ga formuliramo u eksplicitnim riječima, ističemo u njegovoj najogoljenijoj zbiljnosti«. ²¹ Represija je, po navedenim Foucaultovim riječima, tu jer ju mi vidimo i jer ju mi tu stavljamo. Ona nam je na očigled, ali o njoj ne znamo ništa. Stoga, Foucault za svoj projekt postavlja kreaciju diskursa o odnosu u poretku »moć-znanje-užitak« da bi proučio »globalnu diskurzivnu činjenicu«, a to je baš seksualnost. ²² Zeman tvrdi da, »uklopljeni u takav konceptualni okvir, tipični represijski postupci i mehanizmi – zabrane, odbacivanja, poricanja, cenzura – pokazuje se samo dijelovima koji unutar cjeline znatno važnijih postupaka [...] igraju jasno ograničene, taktički dimenzionirane uloge«. ²³

3.1.2. Iluzija o represiji

U poglavlju pod naslovom »Hipoteza o represiji«, Foucault smješta početak represije seksualnosti u 17. stoljeće i početak buržoazije. ²⁴ Ipak, kako je već i spomenuto, on želi »spotlight« premjestiti sa cenzure nad seksualnošću na eksploziju diskursa o seksualnosti. Kako je moguće da se u isto vrijeme, od uvođenja najstrožih mogućih pravila (u povijesnom kontekstu) u ljudsko područje predominantno vođeno strašću, što ujedno i ukida mogućnost pravila, ta pravila ujedno i krše u istoj mjeri, makar indirektnim putem diskursa? Foucault sva svoja otkrića pokriva i povijesnim događanjima, poput ispitivanja razvoja katolicizma po pitanju ispovijedi nakon Tridentskog koncila. ²⁵ Uvođenje seksa u diskurs Foucault, prema tome, vidi upravo u tradiciji askeze i samostana, koji su kroz ispovijed sve vezano uz spolnost »propuštali kroz beskrajni žrvanj riječi«. ²⁶ Što je ovo značilo za sveukupan život u tadašnjoj Europi? Prema Foucaultu, time što je postavljen običaj da se o seksu kazuje više no što je potrebno a i prirodno,

²⁰ Isto, str. 9.

²¹ Isto.

²² Isto, str. 13.

²³ Zeman, »Michel Foucault, Znanje i moć«, str. 250.

²⁴ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 15.

²⁵ Isto, str. 16.

²⁶ Isto, str. 18.

kršćanski je pastoral povećao one učinke koje su oni željeli, a to je primjerice odagnjanje takvih i sličnih misli, posvemašnje odricanje i samoovladavanje i slično.²⁷ I baš tu je moguće primjetiti što moć ima s ičim. Ukoliko još jednom konzultiramo Shawverovu definiciju moći²⁸, razumijemo da je moć izražena tako što su određene strukture, postavljajući seksualnost na mjesto nečega o čemu se ne smije pričati a svatko će imati nešto za reći po tom pitanju, zadobile veliku mogućnost manipulacije ponašanjem mnoštva. Da stvar ne bi ostala samo na kritici organizirane religije, Foucault daje i sljedeći primjer: kada se u 18. stoljeću pojavio takav termin kao što je »stanovništvo«, vlade zapažaju da je jedan od najbitnijih faktora što čovjek radi sa svojom seksualnošću i što to znači za funkcioniranje države - »kroz političku ekonomiju stanovništva oblikuje se cijela jedna mreža zapažanja o seksu«. ²⁹ Foucault navodi da sve eruptira time što putem raznih, kako tradicionalnih tako i netradicionalnih sredstava, »seksualno [se] ponašanje parova pokušava učiniti dogovorenim, ekonomskim i političkim ponašanjem«. ³⁰ Opet, ovdje je lako pretpostaviti represivni aparat na djelu, međutim Foucault napominje da je dolazi do ušutkivanja, nego novog diskursa koji se drugačije izražava - »o [spolnosti] govore drugi ljudi, s drugih stajališta i da bi postigli druge učinke«, a šutnja je samo element koji igra u korist ovoj izrazitoj ekspresiji moći. ³¹ Seks, seksualnost i spolnost sada su gorući problem koji se mora riješiti. Ove komponente čovjeka su rana društva koju ne želimo gledati, ali ju dovoljno jako osjetimo jer su nas osvijestili da je prirodno osjetiti ju da bi mogli i morali nešto reći o njoj. Obzirom na činjenicu da se ovo počelo događati od 17. stoljeća, prema Foucaultovoj procjeni, on ističe da je nevjerojatno da, obzirom na prezentaciju diskursa o spolnosti, odnosno o tome da se želi da on zapravo bude neka vrsta nediskursa, »nijedan drugi tip društva nije nikada, u tako relativno kratkoj povijesti, nagomilao toliku količinu diskursa o seksu«. ³² Naravno, ovo je moguće uzeti i s druge strane, da je u ovoj činjenici samo potvrđena Foucaultova teza o tome da je upravljanje diskursom ekvivalentno upravljanju masom.

Nadalje, Foucault progovara o različitim pristupima seksualnosti. U 18. stoljeću navodi 3 koda, kanonsko pravo, kršćanski pastoral i građanski zakon kao odgovorne za uređivanje bračnih odnosa koji će onda pridonijeti lakšem održanju statusa quo, a prema drugim oblicima seksualnog izražavanja gledalo se s osudom, i to sudskom. ³³ U 19. pak stoljeću dolazi do određene promjene – supružnicima je pružena privatnost i izbor »u vlastita četiri zida«, ali da bi

²⁷ Isto.

²⁸ Vidi pod 6)

²⁹ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 21.

³⁰ Isto, str. 22.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto, str. 29.

jednadžba seksualnog diskursa i dalje bila potpuna, sada se događa »lučenje specifične dimenzije protuprirode«, točnije oblici poput incesta, sodomije, sadizma, preljuba postaju sve rašireniji, ne u uporabi nego u diskursu.³⁴ A opet, uzročno-posljedično, možemo zaključiti da Foucault smjera baš na ovo – time što je nešto u diskursu označeno kao perverzno i pokvareno, manja je šansa da će se dogodati. Foucault se na ovo obazire, te ustvrđuje da je stvar, kako se može i očekivati, dvoznačna – sigurno je da je došlo do određene popustljivosti u pravilima i ne može se poreći djelomičan izlazak Crkve iz spavaće sobe supružnika, ali ujedno u nju sada ulazi medicina koja je »izumila cijelu jednu organsku, funkcionalnu i mentalnu patologiju« koja razvrstava sve užitke i »preuzima upravljanje nad njima«.³⁵

Foucault smatra da je naše društvo, kao što je bilo i buržoasko, izrazito očigledno perverzno.³⁶ Na istom mjestu u knjizi ujedno prvi puta i spominje opis moći u ovom diskursu:

»Ta moć zapravo nema ni oblik zakona ni učinke zabrane. Ona naprotiv, pristupa usporavanju neobičnih oblika seksualnosti: produžuje njezine različite oblike prateći ih beskrajno prodornim putovima. Ona je ne isključuje ona je uključuje u tijelo kao način ispostavljanja pojedinaca. Ona je ne nastoji izbjeći; privlači njezine raznolikosti po spiralama na kojima se užitak i moć uzajamno pojačavaju; ona ne gradi branu; udešava mjesta najvećeg mogućeg zasićenja. Ona proizvodi i učvršćuje seksualnu različitost. Moderno društvo je izopačeno ne usprkos svome čistunstvu ili pak svome licemjerju; ono je izopačeno zbiljski i neposredno«³⁷

Važno je primijetiti još jedan opis moći koji se ne podudara sa tradicionalnom, gotovo makijavelijanskom strukturom koja je ljudima poznata kroz životno iskustvo. Foucaultova moć ne upravlja, ona potiče ili usporava; ona ne uništava probleme u korijenu nego ih apsolvira, asimilira i koristi u svoje svrhe. Po Dinku Županu, »diskursi o muškosti i ženskosti ne samo da šire moć, oni ju i proizvode«.³⁸ Ona postavljajući se u srž onoga što podčinjava postaje apstrakcija u najužem smislu, te indirektnom direktnošću postavlja uvjete za ono najvažnije u čovjeku. U svakom slučaju, Foucault tvrdi da »valja, dakle, bez dvojbe napustiti hipotezu da je s modernim industrijskim društvima počelo doba sve veće represije nad seksom«.³⁹

³⁴ Isto, str. 30.

³⁵ Isto, str. 32.

³⁶ Isto, str. 36.

³⁷ Isto.

³⁸ Dinko Župan, »Foucaultova teorija moći i kritika pojma *rod*«, *Časopis za suvremenu povijest*, 41 (1), str. 7-24, na str. 10.

³⁹ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 37.

3.1.3. Poznanstvenjenje seksualnosti

Termin koji se nadalje uvodi jest termin »Scientia sexualis« kako je naslovljeno treće poglavlje spisa. Da bi se objasnilo ovaj termin, prvo je potrebno objasniti termin »Ars erotica« koji mu služi kao suprotnost. »Ars erotica« objašnjena je ovako:

»U erotskom umijeću istina je izlučena iz samog užitka uzetog kao praksa i sabranog kao iskustvo; užitak se uzima u obzir ne u odnosu na neki apsolutni zakon dopuštenog i zabranjenog, niti osloncem na neki kriterij korisnosti, već ponajprije u odnosu na sebe sama; tu ga valja upoznati kao užitak, dakle ovisno o njegovoj snazi, njegovu specifičnom svojstvu, njegovu trajanju, njegovim odjecima u tijelu i duši«⁴⁰

Dakle, za upoznavanje seksualnosti potrebna je praksa i to zanemariivši sve vanjske utjecaje. Foucault ovakvo znanje pridaje samo društvima poput Kine, Japana, Rima, a našem daje »Scientiu sexualis«.⁴¹ Ona, »da bi iskazala istinu o seksu, razvila procedure koje se u biti ravnaju prema jednom obliku moći-znanja strogo suprostavljenog umijeću institucija i uzvišenoj tajni: riječ je o priznanju«⁴² što se opet povezuje s kulturom ispovijedi, a Foucault ovaj puta ide i više u nazad iskupljenje vežući uz Lateranski koncil 1215. godine.⁴³ Ukratko, došlo je do poznanstvenjenja obreda seksualnosti budući da je putem ispovijedi, bilo u ispovjedaonici, bilo na psihijatrovom kauču, postojao dostatan uvid u seksualne navike. Foucault navodi da je »priznanje« prešlo iz značenja u kojem netko osobi A priznaje status, identitet i slično do značenja u kojem osoba A sama priznaje svoj identitet, pa »priznanje istine utisnuto je u srž procedura individualizacije posredstvom moći«, što je »na Zapadu postalo jednom od najcjenjenijih tehnika za proizvođenje istine«.⁴⁴ Do sada nismo imali ovako implicitnu tvrdnju da je moć sredstvo proizvođenja istine putem diskursa, jer je priznanje, svjedočimo svakodnevno, vrlo lako izvući čak i ako osoba na njega nije pristala, s čime se slaže i Foucault.⁴⁵ U definiciji priznanja koju nudi Foucault⁴⁶, važna je uloga partnera koji sluša i daje presudu – oprost, osudu, utjehu i tako dalje. Struktura priznavanja obred je koji čisti čovjeka od grijeha koji su mu rečeni da ih je počinio, pa ih on tako mora ne izbaciti iz sebe, nego se prilagoditi svijetu koji je identičan njemu. Ovdje struktura moći ne prati poznatu sintagmu »podijeli pa vladaj« nego upravo obratnu ideju – pokazavši ljudima da su svi isti, lako je upravljati svima jer svi znaju

⁴⁰ Isto, str. 42.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto, str. 43.

⁴⁴ Isto, str. 44.

⁴⁵ Isto, str. 44-45.

⁴⁶ Isto, str. 45.

priču o svojoj nesavršenosti. Foucault ističe da društvo, što više napreduje, to više diverzificira načine poticanja i slušanja tuđih priznanja da bi se razvijala znanost o seksualnosti.⁴⁷ O njoj se oblikuje i takozvana »ispravna istina« koja nam treba pomoći odgonetnuti sve tajne seksualnosti, a zauzvrat će ona otkriti sve o nama, budući da, kao što nam to već nalaže diskurs, to ne možemo putem »ars erotice«. ⁴⁸ Župan tvrdi da »Istina tako postaje glavno sredstvo vladavine, jer svaka formacija moći stvara svoj režim istine«. ⁴⁹ Još jednom, nakon analize ovih dvaju pojmova, Foucault nudi zaključak koji je u skladu s dosadašnjim istraživanjem i njegovom prvotnom tezom, a to je da »hipoteza o represivnoj moći kojom bi naše društvo pritiskalo spolnost, i to zbog ekonomskih razloga, izgleda posve nedostatnom vodi li se računa o cijelom nizu potkrepa i pojačanja što ih objelodanjuje [moj] uvid« o velebnoj moći diskursa kao sredstva za inspiraciju problematike koja je potrebna u određenom trenutku.⁵⁰ Ipak, Foucault završava poglavlje na sljedeći način:

»...ta sredstva moći i znanja, istine i užitka, ta tako različita sredstva represije, nisu neizbježno sekundarna i izvedena i represija nije uvijek temeljna i dobitnička. Riječ je, dakle, o tome da se ta sredstva shvate ozbiljno i da se obrne pravac analize: umjesto općenito prihvaćene represije i neznanja mjereno prema našem pretpostavljenom znanju valja poći od tih pozitivnih mehanizama koji proizvode znanje, umnožavaju diskurse, uvode užitak i tvore moć, slijediti ih u njihovim uvjetima pojavljivanja i funkcioniranja, te istražiti kako se spram njih raspodjeljuju s njima povezane činjenice zabrane i zamagljivanja«⁵¹

Dakle, Foucault dekonstruira cijeli projekt moći diskursa na dva faktora. Prvi jest pozitivna, a drugi negativna moć, čije su definicije već ranije dane. Dakle, pozitivna moć može biti i valjalo bi da bude prisutna u svim dijelovima našeg života jer ga ona pokreće na svim razinama. Negativna moć s druge strane nije dovoljno jaka da bi u potpunosti promijenila smjer pozitivne moći, ali to i ne želi biti, nego je dovoljno da bar malo preuzme kormilo i čovjeka ne upozori na sve sante leda kojima se izlaže a koje ga čekaju prolaskom kroz prečac koji nudi pozitivna moć. Zeman ističe da Foucault tvrdi da je prije seksualnost pozitivan proizvod moći nego što je moć represija seksualnosti.⁵²

⁴⁷ Isto, str. 47.

⁴⁸ Isto, str. 51.

⁴⁹ Župan, »Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod«, str. 9.

⁵⁰ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 53.

⁵¹ Isto.

⁵² Župan, »Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod«, str. 8.

3.1.4. Seksualnost kao mehanizam

Iduće poglavlje naslovljeno je »Mehanizmi seksualnosti«. Kao što je i prije navedeno, Foucault opet počinje s tezom da seks nije skriven, nego je u središtu »zahtjeva za znanjem. Dvostrukog zahtjeva: mi smo prisiljeni znati što je to s njim dok se naslućuje da on zna što je to s nama«. ⁵³ Čini se da je nemoguće pobjeći od teze da je seksualnost istina koju se jako bojimo pogledati u oči a svakodnevno smo u ophođenju s njim. Foucault se pita što točno mi tražimo od seksualnosti ako to nisu njegovi užitelji, što je to u njemu što nas tjera da otkrijemo tu tajnu i zašto je baš to tajna našeg oslobođenja. ⁵⁴ Da bi ovo pojasnio, Foucault prvo tematizira ulog istraživanja o ovim pitanjima – a to je zasnivanje određene analitike moći. ⁵⁵ Da bi se to napravilo, Foucault želi raščistiti dosadašnje predodžbe moći s naglaskom na »pravno-diskurzivnu«. ⁵⁶ Značajke ove predodžbe, a Foucault ju nalazi u cijeloj povijesti Zapada, su kako slijedi:

- a) Negativan odnos moći znači da njeni učinci imaju opći oblik ograničenja i manjkavosti te odbacuje i zamagljuje seksualnost
- b) Instancija pravila putem moći nalaže određene zakone kojih se seksualnost mora pridržavati
- c) Krug zabrane pod prijetnjom kazne ukidanja tjera seksualnost na samoukidanje
- d) Cenzura jest zapovijed na nepostojanje, neočitovanje i šutnju
- e) Jedinstvo mehanizma koji funkcioniše na način zakonodavca i pokornika ⁵⁷

Ovo se Foucaultu ne sviđa jer je moć ovdje izrazito negativna, a već smo utvrdili da ju on takvom ne smatra nego poznaje i fenomen »pozitivne moći«. ⁵⁸ Za ovakvo poimanje Foucault razloge nalazi u monarhijskom sistemu koji je moć svrstao uz ne-pravo: »samovolju, zloupotrebe, prevrtljivost«, ali po pravnom sistemu, pa Foucault ističe da je monarhija koristila pravo i pravnike da ukine prava. ⁵⁹ Foucault se želi odmaknuti od ovoga i »izgraditi analitiku moći koja više neće uzimati pravo kao model i kod«. ⁶⁰

U potpoglavlju »Metoda«, Foucault tematizira pitanje od velike važnosti, a to je mogućnost nesporazuma pri korištenju riječi »moć«, i to »nesporazuma koji se tiče njezina identiteta,

⁵³ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 55.

⁵⁴ Isto, str. 57.

⁵⁵ Isto, str. 58.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 59-60.

⁵⁸ Vidi pod 9)

⁵⁹ Isto, str. 62.

⁶⁰ Isto, str. 64.

njezinog oblika, njezina jedinstva« i nabraja negativne definicije moći te nudi i svoju: »Pod moći valja razumjeti mnoštvo odnosa snaga koji su imanentni području u kojem se očituju i tvore njegovu organizaciju«. ⁶¹ Dakle, moć jest sve što okreće kotač i preobražava njegovu unutarnju strukturu. Kao i u prošlom potpoglavlju, Foucault iznosi nekoliko teza putem natuknica. Ovaj puta, one su o moći kao takvoj:

- a) Moć nije nešto što se stječe, otima ili dijeli, nego se provodi iz bezbroj točaka
- b) Odnosi moći nisu izvanjski drugim tipovima odnosa nego su neodvojivi od njih, imanentni
- c) Moć dolazi odozdo, ona ne tvori vidljiv rascjep vladajućeg i potlačenog nego ih povezuje i tjera na nove sukobe u konstantnoj borbi
- d) Odnosi moći su pojmljivi samo jer su izraženi željama i ciljevima, ali ujedno ne postoji netko tko bi njima upravljao ili ih formulirao
- e) Gdje postoji moć, postoji i otpor, i otpor je uvijek unutar moći kao drugi član u njihovim odnosima. ⁶²

Ukratko, moć nam svagda izmiče jer je koncept koji je viši od čovjeka i koji je duboko ukorijenjen u njegove odnose te ih svagda pokreće. Otpor protiv moći nije njena antiteza, nego katalizator. Kalanj ustanovljava da »osnovni cilj borbi [protiv] moći nije napad na ovu ili onu instituciju moći, grupu, klasu ili elitu, već na određene tehnike odnosno forme moći«. ⁶³

U potpoglavlju pod naslovom »Područje«, Foucault razlikuje četiri strategijske cjeline koje »u povodu seksa razvijaju specifične dispozitive znanja i moći« ⁶⁴:

- a) Histerizacija ženskog tijela u kojem je žensko tijelo znanstvenom metodom određeno kao zasićeno seksualnošću zbog uloge u društvu i obitelji, ali i majčinske uloge
- b) Pedagogizacija dječjeg seksa u kojoj se djecu svrstava kao »granična seksualna bića« koja tako djeluju i prirodno i protuprirodno, što ima velike implikacije na društvo kojeg će kasnije tvoriti
- c) Socijalizacija prokreativnih ponašanja u kojem svaki par ima društvenu odgovornost za prokreaciju
- d) Psihijatrizacija nastranog užitka gdje je potrebno normalizirati ponašanje i korektivnom metodom ukloniti nastranosti ⁶⁵

⁶¹ Isto, str. 65.

⁶² Isto, str. 66-67.

⁶³ Kalanj, »Michel Foucault i problem moći«, str. 83.

⁶⁴ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 72.

U ovim strategijama, po Foucaultu, riječ je o samom proizvođenju seksualnosti.⁶⁶ Sve ovo odvija se u obitelji, koja »osigurava nastajanje seksualnosti koja nije istorodna povlasticama bračnog združivanja« pa tako unosi raznolikost u nju.⁶⁷ Obitelj je za Foucaulta »glavni činitelj seksualizacije«, te nipošto ne vrši represiju nad seksom.⁶⁸

U posljednjem potpoglavlju poglavlja »Mehanizmi seksualnosti« nazvanom »Periodizacija«, Foucault daje povijesni prikaz seksualnosti gdje posebnu pažnju posvećuje određenim, prijelomnim događajima u postupcima ophođenja oko seksualnosti. Prve tehnike ophođenja oko seksualnosti vežu se uz ispovijedi, koje su u 18. stoljeću ublažene da bi se seksualnost svela pod pitanje države kao pitanje kontrole pojedinca, te naposljetku pitanje medicine kao pitanje napretka znanosti ali i vrste kao takve zbog takozvane »biološke odgovornosti«.⁶⁹ Na kraju, seksualnost postaje kruna na glavi psihoanalize.⁷⁰ Psihoanaliza je ta koja je u stanju iznijeti sve čovjekove prikrivene želje na vidjelo i tako pomiriti želju i stvarnost.⁷¹ Teško je ne primijetiti sličnosti između ove tvrdnje i općenitog cilja moći po pitanju seksualnosti, a to je poticanje diskursa o seksualnosti da bi se odnosi nastavili mijenjati.

3.1.5. Moć, život, smrt

Poglavlje naslovljeno »Pravo na smrt i moć nad životom« koje ujedno tvori i posljednji dio spisa »Volja za znanjem« počinje Foucaultovom eksplikacijom da je jedna od povlastica suverene moći dugo bilo pravo na život i smrt, što Foucault izvodi iz starog patrijarhalnog a tako i gotovo apsolutnog prava.⁷² Ipak, Foucault negira apsolutnu dimenziju prava kad je u pitanju suveren jer on u primjerima državnog udara (smrt je kazna) i podizanja vojske (smrt je dužnost, čast, neka vrsta nagrade) suveren brani svoj vlastiti život pa je tako i donekle opravdan.⁷³ Ipak, promotrimo li ovu situaciju malo bolje, shvatit ćemo da suveren i dalje nema tu sposobnost a ni pravo stvarati život, nego, kako Foucault i navodi, »pravo na život i smrt jest ustvari pravo dosuđivanja smrti ili ostavljanja na život«, bilo putem mača, bilo putem uzimanja dobara.⁷⁴ Foucault eskalaciju ovog vidi u današnjem atomskom dobu, gdje »moć da se jedno stanovništvo izloži općoj smrti

⁶⁵ Isto, str. 72-73.

⁶⁶ Isto, str. 73.

⁶⁷ Isto, str. 75.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto, str. 81.

⁷⁰ Isto, str. 83.

⁷¹ Isto, str 90-91.

⁷² Isto, str. 93.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto, str. 94.

jest naličje moći da se drugom stanovništvu jamči očuvanje njegova opstanka«. ⁷⁵ Uvidom u današnje iskustvo, poznato nam je da je svijet na pritisak gumba od uništenja. Popis država sa nuklearnim mogućnostima veći je no ikada prije. ⁷⁶ Ujedinjeni narodi odlučni su (ili se bar tako predstavljaju) u namjeri razoružanja, međutim, i najvećem naivcu jasno je da je potpuno razoružanje nemoguće jer se moć koja je nuklearnim oružjima zajamčena, ta prijetnja globalnom smrću opet vrlo lako može regresirati u krvave, rovovske ratove koji u smrt vode samo one koji ginu za gore spomenutog suverena.

Foucault ustvrđuje da »disciplina tijela i regulacija pučanstva tvore dva pola oko kojih se razvila organizacija moći nad životom«. ⁷⁷ Potrebno je, dakle, iz tijela izvući sve što se može te od njega napraviti što efikasniji stroj, ali to raditi odmjereno i planski, da bi pri gubitku jednog od tih strojeva drugi lako mogao ući na njegovo mjesto. Prema Foucaultu, ovoj moći »od sada možda više nije najvažnija funkcija da ubija, već da s kraja na kraj zahvati život«. ⁷⁸ Ovo vodi u nove probleme, jer u društvu koje ne ubija kazna ne može biti smrt, nego ona mora biti izrazito korektivna na način da se dalje razvijaju određene norme koje po tadašnjim znanstvenim standardima najbolje »uzgajaju« i »odgajaju« staro i novo stanovništvo. ⁷⁹ Kalanj tvrdi da »se ustanove [disciplinarnog društva], od škole do zdravstva, služe metodom administrativne dokumentacije koja nas podvrgava hladnom pogledu moći«. ⁸⁰ Foucault smatra da je seks »uzglobljen između dviju osi duž kojih se razvila sva politička tehnologija života« te se »istodobno očituje na dvjema razinama: daje povoda beskrajnom nadziranju [...] cijeloj jednoj mikro-moći nad tijelom no daje priliku i opsežnim mjerama, statističkim procjenama, intervencijama što su upravljene na cijelo društveno tijelo ili cijele društvene grupe«. ⁸¹ Još jedna značajna tvrdnja očituje se u rečenici: »On služi kao matrica discipliniranja i kao načelo regulacije« ⁸² - dakle cijela moć koju Foucault tematizira u praksi je provedena kroz element ljudske seksualnosti, ono što je čovjeku najiskonskije, najbliskije, najpoželjnije. Foucault napominje da je u tome i važnost ranije spomenuta četiri pravca u povijesti politike seksualnosti – seksualizacija djeteta i hysterizacija žena kroz kolektivno zdravlje i odgovornost prema društvu

⁷⁵ Isto, str. 95.

⁷⁶ Tekst s web stranice, preuzeto 29.8.2017. s <http://www.nti.org/analysis/reports/nuclear-disarmament/>

⁷⁷ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 96.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto, str. 97.

⁸⁰ Kalanj, »Michel Foucault i problem moći«, str. 80-81.

⁸¹ Foucault, »Volja za znanjem«, str. 100-101.

⁸² Isto, str. 101.

ima disciplinarnu notu ali kroz regulativni zahtjev, a kontrola rađanja i psihijatrizacija izopačenosti ima regulativnu narav ali kroz disciplinski zahtjev.⁸³

Teorija o seksu o kojoj progovara Foucault čini se, dakle, neophodnom, jer je kroz polagano poznanstvenjivanje putem upitnih činjenica dovelo do toga da, budući da svatko ima potrebu ali i, što je još i važnije, želju za seksom koja će nam omogućiti »pristup cjelini svoga tijela i svome identitetu«⁸⁴ i potrebu »da ga se artikulira u diskursu, iskaže u istini«.⁸⁵ Tako možemo zaključiti da je diskurs o seksu pažljivo rukovođen da bi seksualnost bila zabranjeno voće koje će nam dati sve odgovore na pitanja koja nismo ni znali da imamo dok nam nisu bila praktički dana na papiru.

Foucault završava poglavlje pa tako i spis s nekoliko misli protiv ove sveopće histerije o seksu i seksualnosti. »Ne misliti kako 'da' seksu znači 'ne' moći; naprotiv, slijedi se nit općeg mehanizma seksualnosti. Moramo se osloboditi upravo instance seksa želimo li [...] naspram zahvata moći istaknuti vrijednost tijela, užitaka znanja u njihovoj mnoštvenosti i mogućnosti otpora«.⁸⁶ On se, dakako, ne zalaže za odbacivanje seksa u potpunosti nego samo mentaliteta koji ga promatra kao nužan odgovor da bi se pronašli u mogućnosti odgovora. Tekst je dovršen proročkom misli koja slijedi: »Moramo imati na umu da možda jednoga dana, u nekoj drukčijoj ekonomiji tijela i užitka, više neće biti jasno kako su nas lukavstva seksualnosti i moći koja podupire njezin mehanizam uspjela do te mjere podrediti toj strogoj monarhiji seksa te smo privrženi beskonačnoj zadaći da provaljujemo njegovu tajnu i od te sjenke iznuđujemo najistinitija priznanja«.⁸⁷ Dakle, Foucault smatra da je sve relativno, te da se, što je i u skladu s njegovim prethodno spomenutim razmišljanjima, moć u bilo kojem trenutku može svoje odnose promijeniti u izgradnju nekog novog diskursa koji će ovog učiniti apsolutno zastarjelim.

3.2. Poredak diskursa

Spis »Poredak diskursa« započet je davanjem hipoteze, što je za Foucaultov ekspresivan jezik neuobičajeno. Hipoteza glasi: »Pretpostavljam da proizvodnju diskursa u svakom društvu kontrolira, selekcionira, organizira i redistribuira stanovit broj procedura čija se uloga sastoji u tome da umanje njegove moći i opasnosti, da gospodare njegovim slučajnim zgodama, da

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto, str. 108.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto, str. 109.

⁸⁷ Isto, str. 110-111.

izbjegnju njegovu tegobnu, zastrašujuću materijalnost«. ⁸⁸ U ovoj hipotezi nema ništa novo što do sada nismo saznali iz Foucaultova rada, a to je da iza diskursa stoje odnosi moći koji pletu mrežu upravljanja mnogim dijelovima društva. Foucault tvrdi da diskurs »nije tek ono što očituje (ili skriva želju; on je i predmet želje«, pa tako diskurs o politici i seksualnosti ima primarnu ulogu u provođenju moći putem sredstava zabrane, odbacivanja i podjele. ⁸⁹ Diskurs se može dijeliti i na istiniti i lažni, kako je to bilo u 6. stoljeću, gdje diskurs koji je istinit gubi svoju vrijednost te je protjeran u liku sofista a mijenja ga onaj diskurs koji je privlačan po tome što točno govori. ⁹⁰ Dolazi do određene volje za istinom koja ima institucionalnu bazu na temelju provjerljivosti podataka i znanstvene metode, a ona sada praktički garantira »bogatstvo, plodnost, blagotvornu i lukavo univerzalnu snagu«. ⁹¹ Već pri rođenju ulazimo u utrku prema vrhu, prema cilju koji nam je uvijek tu a nikad ga nema. Odnosi moći su trenutno takvi, već sutra nas mogu upućivati u potpuno drugom smjeru.

3.3. Mikrofizika moći

Spis »Mikrofizika moći« napisan je u obliku intervjua koji su »sačinili Alessandro Fontana i Pasquale Pasquino u lipnju 1976.« ⁹² U njemu Foucault govori o svojoj metodologiji i razlozima zašto se upustio u pisanje o temama ludila, moći, diskursa. Ono što se čini posebno važnim obzirom na temu ovog rada jest baš pojam moći. Kao što doznajemo i u ranije tematiziranim radovima, Foucault na pitanje o razdvajanju vršitelja i trpitelja moći reagira na način da poteže pitanje o percepciji samo negativne moći, odnosno one koja guši i usmjerava pozitivnu moć. Struktura moći »se ukorjenjuje u čitavom nizu odnosa moći, koji su mnogostruki, nedefinirani i koji su nužna osnova ovih velikih oblika negativne moći«. ⁹³ Dakle, jasno je da je država kao takva tek organ na koji se odnosi moći mogu prilijepiti kao parazit. Odnosi moći mogući su samo u čovjeku, ali rade van njega i van njegove kontrole. Kalanj se slaže s ovim ističući da neki interpreti brzaju govoreći da su ljudi proizvodi moći te ističe da »provođenje moći uvijek pretpostavlja određeni stupanj slobode na strani subjekta«. ⁹⁴ Ona zahvaća »mnogostruku i

⁸⁸ Michel Foucault, »Poredak diskursa«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 115-142, na str. 116.

⁸⁹ Isto, str. 116-117.

⁹⁰ Isto, str. 118-119.

⁹¹ Isto, str. 120.

⁹² Michel Foucault, »Mikrofizika moći (Intervju s Michelom Foucaultom)«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 143-162, na str. 143.

⁹³ Isto, str. 153.

⁹⁴ Rade Kalanj, »Sociologija i ideologija«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 18 (3-4), str. 237-266, na str. 254.

diferenciranu stvarnost«.⁹⁵ Foucault to pokazuje povijesnim pregledom, do 18. stoljeća da bi se došlo do efikasnosti što se novca tiče, moć je morala biti pokazana putem tijela, a nadalje život je sve manje fizički određen te se više vodi oko diskursa, u što je moć morala penetrirati.⁹⁶ Župan tvrdi da mreža institucija tek nameće i osigurava granice koje se stvaraju tijekom povijesti putem moći.⁹⁷ Dakle, mikrofizika moći postavlja ju kao parazita u krvotoku ljudskog života, no to nije nužno loše. Ona ima i veliku pozitivnu moć, ali ju kao takvu treba i shvatiti. Ona nije instrument, ona je pokretač.

⁹⁵ Foucault, »Mikrofizika moći (Intervju s Michelom Foucaultom)«, str. 155.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Župan, »Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod«, str. 8.

4. Zaključak

Misao Michela Foucaulta inspiraciju nalazi u mnogim misliocima, ali svrstava se prvenstveno u poststrukturaliste. Spoznaje do kojih sam došao u ovom radu vežu se uz Foucaultov pojam diskursa o seksualnosti te kako je on oblikovan od strane odnosa moći. U poglavlju »Mi Viktorijanci« saznajemo da je čovjek kroz razne zabrane vezane uz seksualnost došao u položaj da voljno krši zabrane i stavlja se s onu stranu zakona da bi o njemu pričao. Foucault implicira da je to očekivan efekt u koji je čovječanstvo naivno uletjelo. U poglavlju »Hipoteza o represiji« Foucault promatra povijesni kontekst diskursa o seksualnosti, pronalazeći njegove infantilne oblike u ispovijedi, a kasnije ga pretvorivši u određenu »Scientiu sexualis« da bi se došlo do određene istine koja se skriva iza fenomena seksualnosti koji je sveprisutan čovječanstvu. U poglavlju »Mehanizam seksualnosti« Foucault je otkrio kakva je poveznica moći i seksualnosti, odnosno razotkrio je moć ne kao negativan aparat koji zabranjuje, uništava i sprovodi moć jednoga, nego kao veliku mrežu odnosa koji nisu sveprisutni, ali su sveoblikovajući. Razlikuje dvije moći, to su pozitivna, koja dominira i usmjerava sve odnose, pokreće i mijenja svijet te negativnu koja nije toliko jaka, ali može zamagliti smjer pozitivne, te ju dovoljno unakaziti da je njena svrha potpuno drugačija od zamišljene. Moći nitko ne upravlja, ona je neshvatljiva i nesubjektivna, a opet je nemoguća bez čovjeka. U petom poglavlju Foucault objašnjava da se moć može kristalizirati na različite načine, a trenutno se pojavljuje kao disciplina ali i regulacija stanovništva, da bi ono preživjelo. Sve se to vrši putem seksualnosti, a Foucault se pita za koliko godina će se dogoditi neki novi trend koji će i to promijeniti. Spisi »Poredak diskursa« i »Mikrofizika moći« samo su dodatna utemeljenja svemu što je do tada rečeno – moć je svuda oko nas i tako će i ostati, a čovjek iz današnje perspektive u toj šahovskoj igri izgleda tek kao pijun.

5. Popis literature

Foucault, Michel. »Mikrofizika moći (Intervju s Michelom Foucaultom)«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 143-162.

Foucault, Michel. »Poredak diskursa«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 115-142.

Foucault, Michel. »Volja za znanjem«, u: *Znanje i moć*, izbor priredili Hotimir Burger i Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), str. 5-111.

Kalanj, Rade. »Michel Foucault i problem moći«, *Revija za sociologiju*, 24 (1-2), str. 77-85.

Kalanj, Rade. »Sociologija i ideologija«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 18 (3-4), str. 237-266.

Marinković, Dušan i Milenković, Pavle. »Uvod«, u: *Mišel Fuko, 1926 – 1984 – 2004, Hrestomatija*, priredili: Pavle Milenković i Dušan Marinković (Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 2005), str. 7-10.

Shawver, Lois. »Pojmovnik«, u: *Mišel Fuko, 1926 – 1984 – 2004, Hrestomatija*, priredili: Pavle Milenković i Dušan Marinković (Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 2005), str. 291-299.

Zeman, Zdenko. »Michel Foucault, Znanje i moć«, *Revija za sociologiju*, 26 (3-4), str. 249-253

Župan, Dinko. »Foucaultova teorija moći i kritika pojma rod«, *Časopis za suvremenu povijest*, 41 (1), str. 7-24.